

ЦЕРКОВНО- БОГОСЛУЖБОВА ДІЯЛЬНІСТЬ СВЯТИТЕЛЯ ПЕТРА МОГИЛИ

Протоіерей
Петро БОЙКО

Святитель Петро Могила, митрополит Київський і Галицький, – один з видатних православних ієрархів XVII століття. Людина глибокої віри, високого розуму і твердого характеру, він все своє життя присвятив справі відновлення і розвитку Православ'я в Південно-Західній Україні, що перебувала у складі католицької Речі Посполитої.

Митрополит Петро Могила контролював усі питання, що стосувалися церковного життя. Своєю невтомною працею він сприяв розвитку богословської науки, виданню богослужбових книг, реставрації православних святинь, влаштуванню чернечого життя і особливого піклування надавав Києво-Печерській Лаврі.

Пристаючи до написання цієї статті, автор ставить за мету розкрити характер церковно-богослужбової діяльності святителя Петра Могили.

Об'єктом статті є церковно-богослужбова діяльність.

Предмет – Требник Петра Могили.

Для реалізації поставленої мети перед автором ставляться такі **завдання**: проаналізувати суспільно-політичні процеси, що вплинули

Стаття присвячена розгляду церковно-богослужбової діяльності святителя Петра Могили. Зокрема, на прикладі Требника святителя визначено його внесок у розвиток літургічної практики. Охарактеризовано також суспільно-політичні процеси, що відбувались у період служіння митрополита Петра Могили.

Ключові слова: Требник, чин, святитель, митрополит Петро Могила.

Archpriest Peter BOYKO
CHURCH AND THEOLOGICAL
ACTIVITY OF THE SAINT
PETRO MOHYLA

The article is devoted to the consideration of the church-liturgical activity of St. Petro Mohyla. In it, in particular, on the example of the Priest's guide, his contribution to the development of liturgical practice was determined. The socio-political processes that took place during the service of Metropolitan Petro Mohyla were also characterised.

Key words: Trebnik (Priest's guide), rank, Saint, Metropolitan Petro Mohyla.

на розвиток літургічної діяльності святителя; охарактеризувати його літургічні праці і визначити внесок митрополита Петра Могили у спадщину Православної Церкви.

Щоби краще зрозуміти літургічну діяльність Петра Могили, доцільно передусім з'ясувати ситуацію, що склалася у Православній Церкві наприкінці XVI – на початку XVII століть. У той час Україна перебувала під владою Речі Посполитої [3, с. 238]. У другій половині XVI століття до країни почали прибувати єзуїти; вони започатковували школи й академії. Спочатку завданням єзуїтів було поборення Реформації, але вони дуже швидко стали спрямовувати полеміку проти православних.

На боці православних і у проводі цієї боротьби з єзуїтами у другій половині XVI століття відбувалося становлення церковних братств з мирян, які згуртовувалися для оборони Православ'я. Ці братства, створені у великих містах, засновували друкарні, видавали літургічні книги, розповсюджували полемічну і богословську літературу, започатковували школи. Острозька Біблія, видана 1580 року братством в Острозі, була першою друкованою Біблією слов'янською мовою; требники видавалися братствами у Львові (1606 р.), у Вільні (1618 р.) [4, с. 12]. Проте нерідко між представниками братств та місцевими єпископами не було порозуміння.

Одна з найбільш значущих подій того часу – Берестейська унія 1596 року [3, с. 238]. До цього руху долучилося багато єпископів, чимало шляхти, яка вбачала в ньому можливість прилучення до цивілізованої західної традиції. В реакції на цей рух незабаром почали виникати центри опозиції щодо унії під проводом братств міст Вільно, Львів, Луцьк, Могильов, Київ. Польська влада сприймала це як опозицію цивільному устрою, адже православна Церква (позбавлена своєї ієрархії) не мала юридичного статусу. Відтак «підпільне» становище Православ'я тільки посилювало напруження.

Отже, устрій та становище Православної Церкви занепадали. Священики мали дуже низький рівень освіти, особливо порівняно з латинським духовенством. Єпископів, зазвичай, ставила світська влада, що не була православною, єпископські кафедри часто віддавали тим, хто міг більше заплатити. Отже, стає зрозумілим, чому єпископи часто занедбували свої кафедри. Місцеві магнати ставили і звільняли священиків свавільно. Священики, які потрапляли в немилість єпископа, шукали захисту з боку братств. У літургічному питанні ситуація не була кращою. Правилom тоді ставала всіляка забобонність, популяризувалися сумнівні звичаї.

Наприклад, встановився звичай причащатися йорданською водою, що наповнювався всіляким магічним значенням. Поширився звичай ставати на коліна під час Великого Входу попри хибне переконання про те, що хліб і вино перетворювалися на Тіло і Кров Христову під час Проскомідії. Віра у знахарів та в силу заклинань стала буденним явищем. Більшість православних храмів перебували у вкрай злиденному і занедбаному стані; літургічне облачення було пошарпанним, а євхаристійного посуду подекуди зовсім не було [4, с. 46].

Усього цього не можна було приховати від очей критиків Православ'я. З викладеного стає зрозумілим, чому католицизм, як державна релігія, набував все більшої прихильності вищих верств суспільства. Окрім того, у Церкві не було літургічної усталеності. По суті, Церква ніколи не наполягала на літургічній уніфікації. До того часу, коли вийшли друком богослужбові книги, літургічні тексти різнилися.

За таких обставин розпочинав свою діяльність святий Петро Могила. Енергійна людина, митрополит Петро Могила негайно взявся за реформування Церкви. Він засновував школи, лікарні, церкви, монастирі. Святий намагався централізувати владу для максимального контролю. Митрополит Петро Могила також намагався здійснювати цензуру за усіма виданнями; але братства, що сприймали це як серйозне порушення їхнього самоврядування, чинили сильний опір. Через це Петро Могила не хотів вкладати кошти у видання богослужбових книг поза межами Києва. Втім, понад усе він прагнув піднести виховний і моральний стан свого духовенства до рівня латинського духовенства. У зв'язку з цим всі кандидати у священство мали звертатись до когось із довірених йому священників і ченців для навчання догматиці й етиці. Після хіротонії священники переходили до іншого вчителя – для літургічних інструкцій. Порушення у літургічних справах каралися великими грошовими штрафами. Церковно-богослужбові реформи святого Петра Могили були лише частиною, хоч і дуже важливою, його програми оновлення Церкви.

Вершиною досягнень Петра Могили став його «Требник» [2]. Робота над виданням була відповіддю на полемічний трактат Касіяна Саковича під назвою «Перспектива», написаний 1642 року. Касіян Сакович – син православного священника, вихований у Польщі, був одним з перших учителів у школі Петра Могили в Києві. Пізніше він став уніатом, а потім прийняв західний обряд. У своїй полемічній праці Касіян Сакович писав про численні помилки у православних богослужбових книгах і заявив, що коли він жив із

«схизматиками», він навіть не знав, у що вірити. Святитель сприйняв цю критику до серця, і його «Требник» був виданий для того, щоби спростувати подібні закиди. Святитель Петро Могила пише:

«Усвідомлюючи, що наш Спаситель Ісус Христос покличе мене до відповідальності за паству, яку Він доручив моїй опіці, і усвідомлюючи, що наші вороги, фальшиві браття Святого Православ'я, тяжко і зусильно оскаржують православних у різних прогріхах та помилках, безсоромно обзивають наше духовенство неграмотним, некомпетентним у звершенні Божественних Таїнств та інших служб і наполягають, що Православна Русь піддалася єресі і не знає ні числа, ні форми, ні матерії, ні інтенції, ані уставу Божественних Таїнств, не спроможна пояснити їх і навіть не звершує їх одностайно, я, попрацювавши з усією силою, що її дав мені Христос, взявся за звільнення духовенства Святої Руської Церкви від такого оскарження» [2, с. 6].

Митрополит Петро Могила закінчує свою інтродукцію поясненням, як саме він думає відповідати на ці оскарження, а колишні помилки виправляти:

«У цій книзі, побожний читачу, знайдеш правильний спосіб, як саме треба звершувати сім Таїнств Церкви, що передані Святій Православно-Кафолічній Церкві від Христа Господа через святих Апостолів, взятих мною з грецьких евхологонів (требників) та із старих манускриптів слов'янських Требників. У цій книзі ти також знайдеш належну науку про те, що саме є Святе Таїнство, в чому полягає сила важливості кожного Таїнства, про те, яка підготовка потрібна перед виконанням їх, з якою увагою та побожністю вони мають бути звершувані, та про те, як навчати людей Божих, щоб вони гідно приступали до прийняття Таїнств, і як саме поводитися в різних випадках, що можуть статися. Ти маєш у цій книзі живий обряд і устав для різних молінь та молебнів, а також належне навчання щодо всього церковного уставу. Тут ти побачиш, як саме підсилювати православних дітей Церкви в очікуванні їхнього спасіння і як відповідати обмовникам й оскаржувачам у справі навчань Православної Віри. Накінець, ти тут побачиш основну єдність усіх Божественних Таїнств, що звершуються по всіх церквах» [2, с. 8].

У «Требнику» Могили – 1529 сторінок; він поділяється на три частини і додаток.

Перша частина містить чини звершення усіх Таїнств і важливі функції в житті християнина, від народження до смерті; складається з інтродукції і 42 підрозділів.

У другій частині розміщені служби для освячення різних речей у церкві і вдома; складається із 60 служб.

Третя частина містить служби на різні потреби: молебні і моління; складається із 24 служб.

Додаток містить деякі форми для метричних книг про:

- а) народження,
- б) одруження,
- в) життя,
- г) смерть.

Кожному Таїнству і важливій службі передує пояснювальна частина. Своєю чергою кожне пояснення складається з трьох частин, при цьому обсяг деяких з них може сягати до 50 сторінок:

- перша частина пояснює значення Таїнства; всі вимоги для правильного звершення (час, місце, необхідні речі), відповідний внутрішній і зовнішній стан священика;
- казуїстична частина – перелік можливих проблем і вказівки, як діяти, якщо вони виникнуть;
- пастирська частина – інструкції священикам, як пояснювати кожний чин парафіянам і як поводитися у випадку можливих непорозумінь.

У передмові святитель Петро Могила, аналізуючи існуючі требники, звернув увагу на різні неточності, що виникали через те, що в українській церкві багато обрядів не були точно визначені. Зважаючи на це, видавці, редактори й цензори, включно з «пастирями Православної Руської Церкви», «багато речей потрібних відкинули, а непотрібних додали» (передмова, стор. 5) [2, с. 7]. Він намагався виправити ці неточності, тому після докладного перегляду богослужбових книг багато чого додав, реформував деякі чини, якісь відкинув, надав твору структурованості, одноманітності та повноти.

Для досягнення своєї мети святитель Петро Могила запровадив низку обрядових реформ. Насамперед він скасував чини: причастя йорданською водою, братотворення, молитву над тими, що самі себе заклили, взаємне помазання священиків за таїнством Маслособорування, молитву баби, що приймає немовля, причастя молодих вином, ходіння навколо аналоя при звершенні Таїнства вінчання-шлюбу.

Інші чини були змінені, наприклад, під час освячення образів замість помазання маслом (елеєм) їх окроплювали водою. Деякі чинопослідування були скорочені чи навпаки доповнені та переформовані за тим принципом, що чини, однакові за змістом, характером і призначенням, але різні тільки за часом застосування, упорядковувалися в один чин.

Серед чинопослідувань, доповнених особливими молитвами, канонами, піснеспівами, доцільно вказати «на відкриття і очищення церкви оскверненої» [2, с. 143 2-го розділу], «за царя і за воїнів під час війни» [2, с. 136 3-го розділу] тощо. Значною мірою доповнено чин «про визволення хворого від опанування і насильства нечистих духів» [2, с. 308 3-го розділу]. Взагалі всі чини в Требнику були ретельно переглянуті, більшість з них переформовані, виправлені, визначені в деталях.

До Требника додано нові звичаї, що існували у традиції і практиці Української Церкви. Загалом до Требника внесені 37 нових чинів, яких не було ні в грецьких євхологіях, ні у слов'янських требниках. Серед них чини на освячення церковних облачень, посудів, ікон, хреста, дзвонів; освячення монастиря, міста, будинку, чин похорону жінок, чин усиновлення, чин омовіння трапези (престолу) у Великий Четвер, молитву над оскверненим сосудом тощо.

Святитель Петро Могила також запровадив зміни щодо укладення чинів, увів молитви Іларіона і Філофея, яких не визнає Грецька Церква, натомість не приймає деяких канонів у чині священничого похорону, що містяться у грецьких требниках.

У порівнянні з грецькими богослужбовими книгами митрополит подав багато чинів стисліше, наприклад, чин сповіді складається лише з двох підготовчих молитов, вказівок для священника і сповідника, далі – молитва і форма розрешення; інші – розширив, наприклад, чин на заснування церкви або на визволення від нечистих духів.

Крім вказаного, на особливу увагу заслуговує звичай прийняття різних еретиків до Православної Церкви. За грецькими требниками, всіх еретиків приймають через хрещення, тоді як за Требником святителя Петра Могили хрестять тільки неохрещених. Так само над відступниками, які повертаються до Православної Церкви, за Требником Петра Могили не здійснюється Таїнство миропомазання [2, с. 191 1-го розділу].

Про Требник відносно грецьких євхологіїв, як джерела, Петро Могила згадував у передмові. Він порівнював усі чини з грецькими і слідкував, щоби між ними не було суперечностей. Докладно і з великою увагою Требник пояснює, коли який обряд був вилучений противниками чи невігласами, що він відновлюється, бо, мовляв, такий звичай властивий матері нашій Церкві Східній, це звичай апостольський, отцівський, назавжди обов'язковий. Такі пояснення знаходимо при з'єднанні вечірньої з літургією на свято П'ятидесятниці [2, с. 3 3-го розділу], ходінні проти руху сонця в літніх і місці священника у процесії

перед труною [2, с. 589 1-го розділу], про вживання квасного хліба на літургії [2, с. 229 1-го розділу] тощо.

Крім слов'янських і грецьких джерел, при складенні Требника святий Петро Могила користувався також римськими джерелами. Саме латинським впливам у Требнику Петра Могили пізніші дослідники присвятили багато уваги; одні об'єктивно аналізували ці запозичення, інші використовували для обвинувачення автора і Київського гуртка в «латинстві».

Митрополит Макарій Булгаков, аналізуючи запозичення Требника Петра Могили, особливо погляди, не прийняті Православною Церквою, а саме: канони про момент перетворення Святих Дарів, трансубстанціяції разом з Агнцем часточок, покладених на дискосі, про значення єпитимії як покарання за гріхи, стверджував, що «ці погляди існували в малоруській (українській) церкві ще до Могили як православні, з'являлися також у друку, і не Могила їх запозичив у латинян» [5, с. 531].

Чини римського требника лише спонукали святителя замислитися щодо діяльності східної Церкви та послужили матеріалом для їх визначення. Пояснювальні статті, почасти буквальний переклад цих статей з римського требника, не становлять нічого нового для східної Церкви. Всі зібрані в них настанови завжди існували в її (східної Церкви) практиці й звичаях і частково були описані у творах східних отців і учителів, у правилах соборів, а деякі друкувались і при требниках, але не були зібрані і систематизовані.

Отже, Требник Петра Могили не є відтворенням чи наслідуванням слов'янських чи римських требників: вони служили матеріалом, яким користувався автор. Окрім особливостей у деталях і оригінальних додатків до послідувань Таїнств, молебнів і молитов, у Требнику Петра Могили нараховується 20 чинів, яких немає в інших требниках; деякі з них базуються на практиці української Церкви. Серед них – чини благословення копія, лжиці, катапетасми, напрестольних облачень, наперсного хреста, дзвону [2, с. 82 – 95 2-го розділу]. Інші чини знайдено у слов'янських рукописних пам'ятках XIII ст.: чин молебня за хворого [2, с. 513 1-го розділу], молитва на заснування і освячення монастиря [2, с. 158 2-го розділу].

За результатами проведеного дослідження автором статті встановлено, що літургійна реформа, яку звершив митрополит Петро Могила, була необхідна не тільки через різні надуживання, але й з огляду на загрозу з боку уніатства. Святий Петро Могила передбачав це досить чітко і протидіяв усіма своїми силами. Його реформа була потрібна як відповідь на назрілі вимоги. Все це відбувалось в умовах вкрай складних суспільно-політичних процесів.

Требник Петра Могили можна вважати відображенням цієї реформи. Він унікальний щодо своєї структури, чистоти і повноти, тому з ним не може порівнятися жодний требник до цього видання. Це набагато більше, ніж простий требник; це підручник з богослів'я і провідник для душпастирів, призначений для впорядкування богослужбової практики та повчання духовенства і мирян. Слід зазначити, що ця богослужбова книга була піддана критиці у православному середовищі через певні латинські прояви. Критики називали цей нахил «псевдоморфозою православної думки». Проте чимало латинських елементів Петра Могили залишаються в літургічних книгах донині.

На жаль, святитель Петро Могила не побачив результат запровадження своїх нововведень, зокрема й універсального використання обрядів, чого так прагнув, оскільки менше ніж за місяць після видання Требника він помер (31 грудня 1646 року).

У цілому треба наголосити, що святитель Петро Могила зробив великий внесок у розвиток літургічної практики, якою користується Православна Церква і сьогодні.

1. Біблія : книги Священного Писання Старого та Нового Завіту / в українському перекладі з паралельними місцями та додатками. – К. : Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2004. – 1416 с.
2. Требник Петра Могили. – К. М. П. : Української Автокефальної Церкви в Австралії і Новій Зеландії, наукового товариства ім. Шевченка в Європі, Академічного видавництва д-ра Петра Бедея, 1998. – 1598 с.
3. Власовський І., проф. Нарис історії УПЦ: У 4-х томах, 5 кн. – К.: Либідь, 1998. Т. 1.: (X – XVII ст.). – 294 с.
4. Власовський І., проф. Нарис історії УПЦ: У 4-х томах, 5 кн. – К.: Либідь, 1998. Т. 2. : (X – XVII ст.). – 396 с.
5. Макарий (Булгаков), митр. Московский и Коломенский. История Русской Церкви. М.: Издательство Спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 1996. – Кн. 6, Т. 10. – 798 с.

1. Bibliia : knyhy Sviashchennoho Pysannia Staroho ta Novoho Zavitu / v ukrainskomu perekladі z paralelnymy mistsiamy ta dodatkamy. – K. : Vydannia Kyivskoi Patriarkhii Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy Kyivskoho Patriarkhatu, 2004. – 1416 s.
2. Trebnyk Petra Mohyly. – K. M. P. : Ukrainskoi Avtokefalnoi Tserkvy v Avstralii i Novii Zelandii, naukovohto tovarystva im. Shevchenka v Yevropi, Akademichnoho vydavnytstva d-ra Petra Beleia, 1998. – 1598 s.
3. Vlasovskiy I., prof. Narys istorii UPTs: U 4-kh tomakh, 5 kn. – K.: Lybid, 1998. T. 1.: (Kh – KhVII st.). – 294 s.
4. Vlasovskiy I., prof. Narys istorii UPTs: U 4-kh tomakh, 5 kn. – K.: Lybid, 1998. T. 2. : (Kh – KhVII st.). – 396 s.
5. Makaryi (Bulhakov), mytr. Moskovskiyi y Kolomenskiyi. Ystoryia Russkoi Tserkvy. M.: Yzdatelstvo Spaso-Preobrazhenskoho Valaamskoho monastyria, 1996. – Kn. 6, T. 10. – 798 s.